

המלך יאשיהו: האומנם "משה", "יהושע" ו"משיח" בדמות אחת?

יאשיהו מלך יהודה מצטייר בספרם של ישראל פינקלשטיין וניל סילברמן, "ראשית ישראל" לא רק כמי ששיקם את ממלכת יהודה הקטנה, ולא רק כרפורמטור של פולחן, אלא גם כפטרונה של תיאולוגיה חדשה: האמונה המונותיאיסטית. וכל המעשה הגדול הזה נעשה, לדבריהם, בהשראתו של ספר תורת משה, שהוצג כגילוי-מחדש של ספר עתיק, אבל למעשה נכתב זה מקרוב. האומנם?

יעקב שביט | 25.06.2003 | 00:00 | עודכן ב: 11:50

העבר המכונן את ההווה: עיצובה של ההיסטוריוגרפיה המקראית בסוף ימי הבית הראשון ולאחר החורבן, מאת נדב נאמן, יריעות - הוצאת ארנה הס, ירושלים, 128, 2002 עמודים ישראל פינקלשטיין וניל אשר סילברמן, ראשית ישראל: ארכיאולוגיה, מקרא וזיכרון היסטורי, תירגמה מאנגלית עדי גינצבורג-הירש, אוניברסיטת תל-אביב, ההוצאה לאור, 384, 2003 עמודים המשמעות של המקרא וחשיבותו הם תולדה של מסורת ולכן יש להבחין בין תולדות הטקסט המקראי, שאלת מהימנותו כתעודה היסטורית ותולדות המסורת. הספר הראשון בסקירה זו עוסק בתולדות ההיסטוריוגרפיה המקראית, והשני - במידת מהימנותו של הסיפור ההיסטורי המקראי. בכך הם - ולא פחות מכך, הרבה מן התגובות שעוררו - נותנים ביטוי לתמורה העמוקה שחלה בכמאתיים השנים האחרונות בערך שניתן לטקסט המקראי ולעניין בו כחיבור היסטורי וכ"היסטוריה".

עד המאה ה-19 לא היתה כמעט תמונה היסטורית אחרת של תולדות ישראל הקדום לבד מזו שצייר המקרא, ומהימנותה התקבלה כמובן מאליו. ספקות יכלו להתעורר רק באקלים ה"חילוני" שנוצר במשך המאה ה-19, עידן שבו זכה המחקר הפילולוגי-ההיסטורי ליוקרה ובו הופיעו מקורות חוץ-מקראיים, ובו נהפכה "ההיסטוריה" ליסוד מרכזי של התודעה ושל הגדרת זהות ושייכות. כך קרה שבמשך המאה ה-19 נהפך המקרא כ"היסטוריה" של עם ישראל ליסוד מרכזי בתודעה היהודית המודרנית. כתוצאה מכך הוענקה מעתה חשיבות רבה לשאלת המהימנות שלו כהיסטוריה לאומית. השקפת העולם ה"חילונית" היא זאת שהעניקה לרובד ההיסטורי ערך מכריע. וכך, מי שלא יכלו לקבל את תפישת העולם התיאורי-היסטורית של המקרא (כלומר את העיקרון של מעורבות האל בהיסטוריה), מצאו צורך להגן על המהימנות של מכלול הסיפורים ההיסטוריים גם בעזרת העדויות החוץ-מקראיות; כלומר, הממצאים הארכיאולוגיים.

כך איפוא, בעוד שהקורא המסורתי של המקרא לא הבחין בין "מיתוס", "אגדה" ו"מסורת", מצד אחד, ובין "היסטוריה", מצד אחר, הקורא המודרני - ובעיקר הקורא היהודי הלאומי - יתקשה לבסס את תודעתו ההיסטורית-הלאומית על "מיתוס", וכן אין הוא יכול להסתפק בטענה, שהערך של "המיתוס" הזה נעוץ בעובדה הלא-מעוררת שיצר מציאות היסטורית ותודעה היסטורית ועיצב אותן. מובן שהצורך להוכיח שכל המסורת המקראית היא אמת היסטורית התחזק מאוד כתוצאה מהפיכת מחקר המקרא והארכיאולוגיה לכלי נשק בסכסוך הישראלי-ערבי. מכאן גם נובעת ההתרגשות הרבה מכל מחקר הנתפש כמערער על מהימנותו של המקרא כהיסטוריה ומתאר אותו כחיבור ש"המציא" היסטוריה לאומית, ואף ממחקרים המקבלים את הסיפור המקראי כסיפר-על (או שלד) אבל מנסים

להבחין בין הגרעין ההיסטורי ובין "הבדיה".

השאלות הרבות שבהן נוגעים שני הספרים נדונו בהרחבה במחקר ובשיח הציבורי, וקצרה כאן היריעה מלהתייחס לכולן. הדבר נכון בעיקר ככל שהדבר נוגע לספרם של פינקלשטיין וסילברמן, המחייב לבחון בנפרד כל אחת מהצעות השחזור שהם מציעים ליחידות הספרותיות השונות של המקרא. שני הספרים דומים לא רק ברוח הספקנות הביקורתית שבה הם מתייחסים לעדות ההיסטורית המקראית, אלא גם במועד שהם קובעים לחיבורה של ההיסטוריה הדויטרונומיסטית, ולכן אתמקד כאן רק בהיבט הזה.

מטרתו של נאמן "צנועה" יותר משל עמיתיו. הוא לא כותב מחדש את תולדות ישראל המקראי, אלא מציע עיון רהוט, ביקורתי ומדוקדק בתולדות חלק מן ההיסטוריוגרפיה המקראית, זה המכונה "ההיסטוריוגרפיה הדויטרונומיסטית", או המשנה-תורתית (ספרי דברים-מלכים). הנחת המוצא של מחקרו, המבוסס על יריעה רחבה של ספרות מחקר בתחומים שונים ושל הממצא הארכיאולוגי, היא שהנוסח העיקרי של החיבור הדויטרונומיסטי נכתב במאה השביעית, כנראה על ידי סופר אחד. הסופר הזה נעזר במקורות מגוונים, שנמצאו לו (שוב, על סמך דוגמאות מן המרחב התרבותי של המזרח הקרוב הקדום), בספריית המקדש שם נשמר קורפוס רחב של חיבורים היסטוריים, ובכללם גם תעודות רשמיות (ומכאן שהיה כוהן). לדעת נאמן, הדחף וההשראה לחיבור הנוסח העיקרי של החיבור הזה היתה הרפורמה הפולחנית שהתרחשה בימי המלך יאשיהו (בשנים 689-586 לפנה"ס). מטרת הסופר הדויטרונומיסטי היתה לחזק את המהפיכה הדתית הזאת (שהוצגה כרסטורציה) על ידי סיפר-על היסטורי מלוכד ושלם של תולדות ישראל; סיפר-על שגם יציע תודעה היסטורית-דתית חדשה. מדובר איפוא הן במהפיכה דתית והן במהפיכה בהכרה ההיסטורית ובדרכי הכתיבה ההיסטורית שהתרחשו בעת ובעונה אחת; הן הולידו טקסט נשגב בעל איכויות ספרותיות חריגות.

רק מי שמאמין כי מחבר ספרי יהושע-מלכים א-ב כתב בהשראה אלוהית, או מי שמאמין שחומר המקורות שהמחבר התבסס עליו היה תמיד אותנטי ומהימן, וכי המחבר לא השאיר מקום לדמיון ולאיינטרפרטציה, יחלוק על הנחת המוצא של נאמן; כלומר, יחלוק על הטענה שכל כתיבה היסטורית - ובוודאי כתיבה היסטורית המונחית על ידי השקפת עולם, או אינטרסים - הכותבת על מאורעות ממרחק זמן ומתבססת על מקורות בעלי אופי שונה, אינה יכולה לספר את ההיסטוריה "כפי שהיתה באמת". הוא לא יוכל לכן לחלוק על הטענה כי מטרתו של המחקר היא לנסות ולהגיע אל אותו גרעין היסטורי של הסיפור המקראי שאפשר לבדוק את מהימנותו בעזרת מקורות חוץ-מקראיים. ואולם, נראה לי שיהיה קשה להוכיח שיש זיקה הכרחית, כטענת נאמן, בין המהפיכה בתפישת עולם דתית ובין האיכויות הספרותיות החד-פעמיות של הסיפור ההיסטורי המקראי.

לספרם של פינקלשטיין וסילברמן יש מטרה גדולה בהרבה. הוא מציע שחזור מחדש של תולדות עם ישראל בתקופת המלוכה. הספר מסכם בצורה רהוטה השקפות מחקריות שנחשפו לחלק מהציבור המשכיל במסגרת "הפולמוס על המקרא" שהחל בסוף 1999, מה שאולי גרם לכך שקבלת הפנים לספר לא תהיה נרעשת כל כך. לפי טענת שני המחברים, הממלכה המאוחדת מימי דוד ושלמה היא פרי דמיונו של המחבר היהודאי; המצאה שמטרתה היתה לברוא תמונת עבר קמאית משותפת ליהודה ולפליטים מישראל. למעשה קדמה התגבשות ממלכת ישראל בכמעט מאה שנים להתגבשות ממלכת יהודה, שהיתה עד חורבן שומרון לא יותר מממלכה שבטית קטנה. גם התיאור השלילי של ממלכת ישראל הוא פרי עטו של המחבר היהודאי. ואולם, שני המחברים לא מסתפקים בשחזור מחדש, התלוי בהסכמה לפרשנותם את הממצא הארכיאולוגי ולתיקופו, של תקופת המלוכה, אלא טוענים שתולדות עם ישראל הומצאו בפרק זמן מוגדר בתוכה, מצביעים על זהותם של "ההיסטוריונים מטעם", וגם מבקשים להסביר את המניעים שעמדו מאחורי חיבור הרבדים השונים של המסורת המקראית -

מסיפורי האבות ואילך - על ישראל הקדום. זהו מן הסתם סוד הצלחתו הרבה של הספר, המשלב באופן קריא מאוד ורהוט קריאה מחדש של ההיסטוריה המקראית ותיאור הממצאים הארכיאולוגיים הרלוונטיים ושזירתם בסיפור, עם הסבר מדוע ואיך נכתבו הסיפורים ההיסטוריים. והנה, בצד הסכמה לטענה המרכזית שאי אפשר לסמוך על המהימנות של חלק גדול מהמסורת ההיסטורית על תולדות ישראל הקדום, ההסברים שהמחברים נותנים לדפוסי המצאת המסורת והפיכתה ל"היסטוריה רשמית" נראים לי בעלי אופי החלטי מדי, פשטניים, ואפילו פרי הדמיון. פינקלשטיין וסילברמן (וגם נאמן) מתבססים על כמה הנחות א-פרויריות ועל כמה השערות, הגיוניות אולי, אבל כאלו שאי אפשר לאשש אותן בעזרת עדות חוץ-מקראית. בראש וראשונה הם מקבלים כעובדה היסטורית, שרפורמה פולחנית אכן התרחשה בימי יאשיהו, אף שרק המקרא מעיד עליה. וכך, כראיה שהיתה רפורמה נדרש נאמן למקבילות מרפורמות פולחניות מההיסטוריה של מסופוטמיה (ולמה לא הדוגמה של פרעה אחנתון?). העניין הזה בולט עוד יותר לשיטתם של פינקלשטיין וסילברמן, שאינם מביאים אף ראיה ארכיאולוגית שתאשר את העדות המקראית, שלפי ההיגיון הפנימי של שיטתם יכולה להיות "המצאה" של סופר מאוחר. אף יותר מכך, הם מביאים ראיות ארכיאולוגיות שהרפורמה של יאשיהו לא התממשה במלואה (והיתה קצרת-ימים).
